

Sture Allén eller Big Brother-Linda – vem har makten över språkets förändring?

Peter Andersson och Annika Bergström,
doktorander i nordiska språk

Svinjobbigt, mysko, B-kändis, titt-olle, det är fan pinsamt och jag är helt knäckt är exempel på ord och uttryck som Linda Rosing, mer känd som Big Brother-Linda, har använt i olika tidningsintervjuer. Sture Allén, mest känd som Svenska Akademiens tidigare ständige sekreterare, skulle kanske inte uttrycka sig på samma sätt – i alla fall inte offentligt. Men språket och vad som ses som språkligt korrekt i olika sammanhang förändras med tiden. Vem har makten över denna förändring? Har språkvetaretablissemangen egentligen något att säga till om? Är det i dokusåpor och i andra populärkulturella sammanhang som framtidens språk skapas? Var börjar och slutar våra olika visioner, och hur ser verkligheten egentligen ut när vi talar om språkförändring?

Varför inte bara låta språket vara som det är?

När vi växte upp på 1980-talet var det alltid en festlig och på något sätt sagoaktig händelse då årets nobelpristagare i litteratur skulle tillkännages. En gång vart år i höstmörkret slogs de pampiga dörrarna till Svenska Akademien i Stockholm upp för svenska folket, och ut trädde Sture Allén, Akademiens ständige sekreterare. Högtidligt och välformulerat informerade han om vilken skribent som denna gång av Akademien tilldelats den oerhörda äran att bli utsedd till världens bästa författare. Vem som är världens bästa författare – sådana saker visste Akademien, det var vi helt övertygade om, och sådana saker bestämde Akademien; det visste vi och alla andra.

Svenska Akademien visste och bestämde en massa andra saker också, om språket. Den visste vilka ord som var riktiga ord och hur orden stavades och böjdes. Dessa godkända och kontrollerade ord kunde man slå upp i

SAOL, *Svenska Akademiens ordlista*. Och alla andra saker om språket som var orden kom ifrån och hur de skulle fogas samman till begriplig kommunikation, det visste förstås Akademien också.

Vad *vi* inte visste var vad Akademien egentligen var. Sture Allén var den enda man faktiskt hade sett, på TV. Akademien som helhet var något slags abstrakt enhet, en sluten institution dit det oreglerliga språket togs in och tillrättavisades och kom ut ”rätt”. Om det var människor där inne och vilka de i så fall var och vad de egentligen gjorde med språket, det visste vi då ingenting om.

Men vi visste att Akademien bestämde över språket. Om vad som var rätt och fel.

Sedan fanns det en del andra grupper i samhället som inte visste något om språket men som gärna ville förstöra det, av någon anledning som ingen riktigt kände till, men antagligen var det för att de var emot samhället och alla som visste bättre än de själva i största allmänhet. Ungdomar var en sådan grupp, och de flesta på TV en annan. De använde fula slangord, stavade fel med flit och varken utsade eller skrev korrekta meningar. Akademien fick föra en ständig kamp mot de här språkmarodörerna. Den visste ju bäst, det visste vi – fast det var ganska förvirrande att vi var ungdomar själva, om man tänkte närmare efter, men det gjorde man inte.

De språkstrider vi växte upp med handlade oftast om språkets förändring. Okunniga personer, som ungdomar och de på TV, ville ändra på språket på olika sätt, för att de helt enkelt inte orkade lära sig hur det borde vara och inte brydde sig heller. Stavning, grammatik, ords betydelser – varför skulle sådana saker behöva ändras? Att nya ord ibland måste tillkomma – vi har ju inte alltid haft saker som kylskåp eller datorer, eller företeelser som folkmord, miljöförstöring och feminism – det kan man ju förstå (och låta dem som begriper sig på sådant designa dessa ord), men varför något annat skulle behöva ändras; ja, den frågan är höljd i dunkel.

Dagens språkstrider handlar fortfarande till stor del om förändring. Heter det *längre än jag* eller *längre än mig*? När ska man använda *före* och när ska man använda *innan*? Får man utelämnat *att* i satser som *det kommer hända snart*? Bör vi inte fortsätta att skilja på *chans* och *risk*? Ska en färgad person nu kallas för *svart*, eller är det fortfarande *färgad* som gäller? Kan man verkligen skriva *dom* – är det inte fortfarande viktigt att kunna

skilja mellan *de* och *dem*? Är det acceptabelt att använda *fruktansvärt* som förstärkningsord i uttryck som *fruktansvärt bra*? Och är det verkligen okej att börja meningar med *och*...

Och vem ska egentligen fatta beslut i alla de här frågorna?! Vem bestämmer över språket? Vem har makten över språkets förändring?

Innan vi återvänder till dessa frågor ska vi titta närmare på den språkliga förändringsprocessen. Vad är egentligen språkförändring, och varför sker den?

En ny värld och ett nytt språk

Vi har konstaterat att språket *är* föränderligt. Att det är så är egentligen en självklarhet. Vår omvärld förändras ständigt, och hur vi tänker om denna omvärld och vår plats i den förändras också – rimligen måste då också det redskap vi använder för att tänka, kommunicera och för att föra vidare kunskap mellan individer och generationer också förändras.

Exakt hur språkförändring går till – vilka faktorer som påverkar den, vilka uttryck den tar sig etc. – finns det olika åsikter om inom olika språkvetenskapliga teorier.

Enligt en teori hör språket intimt samman med vårt tänkande om omvärlden. Man föreställer sig att vårt tänkande formar språket och att språket i sin tur formar vårt tänkande, i ett slags reversibel process som ständigt pågår. I denna process har vi vissa redskap för att, via språket, bringa reda i alla våra intryck av omvärlden och oss själva i den, som att vi kategoriserar allt vi upplever, delar in det i områden och motpoler, och att vi förstår nya, okända företeelser utifrån sådant vi redan känner till. Ofta utgår vi från konkreta, fysiska förhållanden, som att riktningen *upp* är något positivt och riktningen *ner* är något negativt. Detta speglas i uttryck som *att vara uppåt* i betydelsen 'att vara glad', och *att känna sig nere* i betydelsen 'att vara ledsen'. Vi kan också utgå från en företeelse och beskriva en annan företeelse utifrån den första, som att kärleken kan liknas vid en resa, i uttryck som *de hade kommit till ett vägsäl i sin relation*.

Att vi bland annat utgår från vår fysiska omgivning och våra kulturer, när vi skapar våra språkliga uttryck är en förklaring till att de språkliga uttrycken ser olika ut på olika håll i världen. För oss här i Norden är till exempel årstidernas växlingar en viktig del av vår tillvaro. Om det är vår,

sommar, höst eller vinter påverkar hur vi lever. Värme och kyla är ett motsatspar som är viktigt för oss när vi förhåller oss till och resonerar om vår existens. Värme och kyla har också med liv och död att göra – den levande kroppen är varm, den döda kall. Allt detta – temperatur kopplad till människokroppen och klimatet – ligger antagligen till grund för metaforiska uttryck som att någon är en *varm person*, att man bör *hålla huvudet kallt i svåra situationer*, att passion och diskussion kan beskrivas som heta, att man talar om *varma och kalla färger* och så vidare.

Men företeelser som till exempel värme och kyla är inte isolerade; de sitter i vår föreställningsvärld, ofta omedvetet, ihop med andra företeelser, vilka tillsammans skapar hela små föreställningsvärldar, vilka i sin tur formar vårt tänkande. För att fortsätta med exemplet värme och kyla, kan man säga att kyla bland annat är kopplat till vinter, snö, is, död, hårdhet, skarphet, stillastående och manlighet, medan värme är kopplat till sommar, sol, eld, liv, mjukhet, oskarphet, rörelse och kvinnlighet. Av detta följer att någon eller något som har en eller ett par av dessa egenskaper ofta antas, och förväntas, ha de övriga också. Ett sådant exempel är hur kvinnlighet och manlighet traditionellt har definierats. Ett annat exempel är hur vi ofta har betraktat naturvetenskap kontra humaniora: att naturvetenskap skulle vara en ”hård”, skarp, objektiv, manlig etc. vetenskap, medan humaniora skulle vara ”mjuk”, oprecis, mer subjektiv och något som företrädesvis kvinnor ägnar sig åt.

Men vad händer när vår tillvaro och våra synsätt förändras, till exempel genom en förändrad syn på vad som är kvinnligt och manligt – vad händer då med dessa ”föreställningskomplex”? Till slut kanske vi inte längre har behov av att tala om kvinnliga chefer eller manliga förskollärare, för att de delvis omedvetna föreställningar om kvinnlighet och manlighet dessa uttryck är kopplade till inte längre finns eller framkallas av de språkliga uttrycken.

För att återknyta till den ömsesidigt påverkande relationen mellan språk och tänkande som vi nämnde ovan och vidareutveckla den, kan vi konstatera att ett förändrat tänkande kan förändra språket. Språkförändring kan således reflektera ett förändrat tänkande. Och språket kan i sin tur förändra tänkandet.

Språket på vandringsfärd

Något som fått ökad uppmärksamhet under senare år är att många förändringar i språket tycks vara regelbundna och följa ett likartat mönster. Det kan röra sig om regelbunden struktur- och betydelseförändring som när innehållsord (verb, substantiv och adjektiv) utvecklar grammatisk funktion och blir hjälpverb, prepositioner, diskurspartiklar, böjningsändelser eller andra grammatiska enheter. Exempel på denna typ av förändringar är det gamla substantivet *mot* i betydelsen 'möte' vilket övergått till prepositionen *mot*, och det ursprungliga adjektivet *bar(a)* i betydelsen 'naken, ren' vilket har vidareutvecklats till adverbet 'enbart' och vidare till diskurspartikeln *ba*, som används mycket frekvent i modernt talspråk.

Utvecklingen antas ske på mer eller mindre utstakade vägar, i en enda riktning, och regelbundenheten består i att den ursprungliga betydelsen bleks och generaliseras samtidigt som en ny kontextuell betydelse eller (ny) grammatisk funktion uppstår. Man kan säga att de språkliga enheter som är involverade i processen utökar eller förändrar sitt användningsområde samtidigt som de förlorar vissa av sina grundläggande egenskaper.

Orsaker till denna mer omedvetna typ av språkförändring debatteras flitigt och naturligtvis är det svårt att säga exakt vad som ligger bakom att språk förändras på ett visst sätt. Ovan diskuterades hur vårt tänkande och vår omgivning – eller uppfattning av omgivningen – kan forma språket. En sådan syn på språket hör intimt samman med de inriktningar som hävdar att språkförändring i regel utlöses av vårt språkbruk, närmare bestämt av de olika mål vi har med vår kommunikation. När vi språkbrukare använder befintliga ord på nya sätt, kan en förändring komma till stånd som i regel är helt oavsiktlig, det vill säga en språklig förändring är ofta omedveten för den enskilde språkbrukaren även om handlingen bakom är medveten. Om vi till exempel för att vara extra artiga, trevliga, tydliga eller lite "extravaganta" använder nya ord och uttryck i nya sammanhang kan förändringsprocessen sparkas igång. Hur själva etableringen av den nya språkliga enheten går till är knappast tillfredsställande utrett, men för att en förändring ska få fotfäste krävs naturligtvis att flera språkbrukare handlar på liknande sätt under liknande förutsättningar.

Som en följd av ovanstående diskussion finns det nog ändå visst hopp om att resonera sig fram till övergripande förklaringar till olika typer av språkförändring.

En förändrad frågeställning

Om vi försöker sammanfatta det som hittills sagts märker vi snabbt att diskussionen om vem som har makten att styra språket i en viss riktning är betydligt mer komplex än vad utgångsfrågan låter ana. Vi kan knappast peka ut vare sig det språkvetenskapliga etablissemanget eller populärkulturen som herrar (eller damer!) över språket. Nog för att deras roll kan vara betydande, vilket vi snart ska komma tillbaka till, men vi måste ändå konstatera att utgångsfrågan – och jämförelsen mellan språkvetar-etablissemanget kontra populärkulturen – är alldeles för enkel. Vi har hittills betonat vår omgivning, vårt tänkande och vårt språkbruk som betydande faktorer vid språkförändring. Andra faktorer som tros kunna påverka språket och utlösa förändringar är språkkontakt, språkinläring och olika sociala, kulturella och samhällsliga faktorer. Allt detta kanske man inte omedelbart kommer att tänka på som vanlig språkbrukare och därför är det viktigt att påminna om detta. Listan över vad som kan påverka att ett språk förändras och utvecklas kan alltså göras i det närmaste oändlig.

Den grundläggande frågan behöver då främst formuleras om till hur och på vilka sätt Sture Allén som företrädare för språkvetaretablissemanget och Big Brother-Linda som företrädare för populärkulturen kan påverka vårt språk. Har de överhuvudtaget någon makt att påverka hur vi talar och skriver?

Sture Alléns och Linda Rosings roller i språkförändringsprocessen

Självklart kan både språkvetare och företrädare för populärkulturen påverka vårt språk på ett flertal sätt, men varken de eller någon annan kan tillskrivas makten att styra över den ständigt pågående utvecklingen av vårt språk. Däremot är det mycket intressant hur de som språkbrukare och representanter för två olika världar faktiskt pratar. Vad säger deras olika uttrycks sätt och våra reaktioner på dessa om vilka föreställningar och värderingar som är kopplade till språket och dess olika uttryck? Denna fråga ska

vi inte gå närmare in på här, men vi kan konstatera att den är viktig inom språkforskningen, och nyttigt att fundera över för alla språkbrukare.

Som språketare måste vår huvuduppgift rimligen vara att beskriva språket även om vi också har en uppgift i att vägleda allmänheten i många av de tveksamma fall som har diskuterats ovan. Det finns många människor som har frågor om hur man bör eller får skriva i ett visst sammanhang och då kan det vara viktigt att det finns rekommendationer att tillgå för att kommunikationen ska fungera smidigt. Man får inte glömma att kommunikation syftar till att vi ska kunna förstå varandra och den bör därför inte störas av språkliga tvetydigheter eller irritationsmoment. Det som är viktigt att komma ihåg är att det handlar om råd i sådana fall där konventioner existerar, vilka man bör följa för största möjliga framgång. Det kan röra sig om hur man skriver vid ansökningar av olika slag och hur man formulerar sig vid övrig kontakt med myndigheter. Men kan någon överhuvudtaget bestämma vad som är rätt och fel i språket? Nej, någon språklig instans som har rätt att bestämma över vilka språkliga former som får uttalas och nedtecknas har vi inte i Sverige. Dock har vi flera instanser som liksom Svenska Akademien kan fungera rådgivande, som till exempel Svenska Språknämnden.

Företrädare för populärkulturen liksom vilken språkbrukare som helst är med och etablerar och speglar en språklig förändring. Dessa företrädare har förstås också en makt i att skapa nya modeord och andra innovationer som den breda massan kan ta efter. Men i sådana fall handlar det ofta om kortsiktiga förändringar som sällan får fotfäste – åtminstone inte i skriftspråket. Det är viktigt att betona att språkförändring i regel är helt naturlig vilket alltså gör det svårt att styra själva förändringsprocessen i en viss riktning. En viss styrning kan naturligtvis få positiva effekter – som när man genom att börja kalla *städare* för *lokalvårdare* försökte ändra människors värderingar i positiv riktning – men det finns också många negativa exempel under historien, till exempel inom politisk propaganda. Låt oss slå fast att det inte är någon särskilt bra idé att försöka hindra språkförändring. Det finns knappast heller någon anledning till oro – vi har ännu inte sett något av världens språk förfalla.

Slutord

Det har gått tjugo år sedan vi var mellanstadiebarn som enligt vissa pratade helt fel. Tjugo år sedan vi då såg Sture Allén tillkännage årets nobelpristagare i litteratur för svenska folket – han som tillhörde den där mystiska Akademien som vi trodde helt enkelt bara visste vad som var rätt om språket. Idag tillhör vi själva detta språkvetaretablissemang och kan konstatera att vår uppgift är och måste vara rent deskriptiv (och ibland av praktiska skäl rådgivande); vi förmedlar kunskap om språket, men vi har ingen makt att styra dess utveckling. Språket är komplext som livet eller kärleken, och makten över dess förändring är, i vår egenskap av språkbrukare, allas och ingens. Ser man språket så, som en ytterligt mångbottnad spegling av människan och hennes tillvaro, faller alla eventuella visioner av vilka nya vägar språket borde och inte borde vandra på platt mot språkets verklighet. Människan och språket vandrar tillsammans på förändringens väg. Vart vägen för kan ingen av oss ensam bestämma, för det är en kollektiv vandring.